

ЗАСОБИ КОГЕЗІЇ У МОДЕРНІЗМІ НА ПРИКЛАДІ МАЛОЇ ПРОЗИ Ф. КАФКИ

У статті розглянуто поняття зв'язності художнього тексту на прикладі малих прозових творів літератури модернізму. Визначення поняття когезії, класифікація когезійних засобів та детальний аналіз малої прози Ф. Кафки з точки зору засобів когезії дає можливість прослідкувати концепцію звернення авторів модернізму до конкретних засобів когезії та їх пріоритети.

Модернізм – (нім. *Moderne*, англ. *modernism*, франц. *modernisme*, рос. *модернизм*, від франц. *moderne*: сучасний) – панівний напрям, складний комплекс літературно-мистецьких тенденцій кінця XIX – другої половини XX століття, що складається з ланцюга взаємопроникних течій (декадансу, авангардизму, експресіонізму, сюрреалізму, символізму), що зумовлюють, іноді заперечують одна одну і мають при цьому велику кількість відгалужень [1: 66]. З точки зору лінгвістики для нього характерні виняткова простота мови, констатація сновидінь, монтаж та потік свідомості. Саме тому явище когезії як категорії інтратекстуальної зв'язності у літературі модернізму є суттєвою **науковою проблемою**.

Явищу зв'язності у дискурсознавстві присвятили свої праці І. Гальперін, К. Кусько, С. Рибачок; дискурсом літератури епохи модернізму займалися зокрема І. Бехта, А. Мамалига. І. Кочан, спираючись на дослідження А. Мамалиги, наводить класифікацію засобів когезії у дискурсі художнього тексту. У процесі роботи над дискурсивним сприйняттям малої прози Ф. Кафки виникло *питання звернення* ним як представником епохи модернізму *до запропонованих засобів когезії*, чому й присвячена дана стаття.

Метою дослідження є по-перше, охарактеризувати поняття когезії, по-друге, дати класифікацію засобів когезії на основі запропонованих М. Голлідієм, Р. Гасаном та І. Кочан; по-третє, прослідкувати реалізацію даних засобів когезії у літературі епохи модернізму на прикладі малої прози Ф. Кафки.

Творчість Ф. Кафки цікава з точки зору лінгводискурсознавства, оскільки він – модерніст у широкому значенні, який, будучи сином свого часу, зумів у своїй спадщині унікальним способом поєднати декілька течій модернізму.

Явище зв'язності на сучасному рівні – поняття багатомірне і загальновідоме. Л. В. Валєєва у статті "Текстово-дискурсивна категорія зв'язності: проблематика" звертає увагу на міждисциплінарний і загальнопрагматичний характер зв'язності в умовах переходу на нові наукові позиції. "Феноменальний потенціал даної категорії (зв'язності) полягає у її подвійній природі. Зв'язок породжує і пояснює, організовує і змінює" [2: 2].

Текстові категорії, що базуються на зв'язності у лінгводискурсознавчій практиці прийнято розділяти на дві основні групи: структурну (*когезія*) та змістову (*когерентність*), причому умовність такого поділу завжди підкреслюється.

Що стосується дефініції термінів, що позначають обидва типи зв'язності – *когезія* і *когерентність*, – то тут існує певна номенклатурна плутанина. Справа в тому, що обидва терміни походять від основи одного дієслова *cohaereo* (*cum+haereo*) (лат. *бути зв'язаним, сполученим, зростим, триматися* чи *виступи разом, примикати*). У сучасному вживанні *когезія* і *когерентність* отримали власні окремі сфери впливу, хоча й не обійшлося без певних термінологічних непорозумінь, пов'язаних з кровною спорідненістю двох слів.

Сучасна література часто подає визначення тексту як когерентної множини чи послідовності речень. Водночас, когерентність вважають властивістю тексту загалом, тоді як когезією називають властивості елементів тексту, а також види зв'язку між цими елементами. Тому, вслід за О. Москальською, "когерентність варто розуміти як цілісність тексту, що полягає у логіко-семантичному, граматичному і стилістичному співвідношенні, а також взаємозалежності речень, що його складають, причому основою когерентності є власне логіко-семантична когезія речень" [3: 46].

Згідно з Гальперіним, "когезія – це форми зв'язку (граматичні, семантичні, лексичні) між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого" [4: 125].

У контексті текстолінгвістичної орієнтації 80-х років поняття "когезія" як явище лінгвістичного (граматичного) змісту зазнало суттєвих змін. Основний акцент перенесено на тематичні і семантичні зв'язки. Когерентність кваліфікується здебільшого як властивість тексту, яку можна описати і пояснити тільки у зв'язку з темою, як семантичною пропозицією і семантичною основою тексту, виражену лексико-тематичною сіткою, тематичними групами, лексико-тематичними лініями.

"З розвитком функціональної лінгвістики когезійні зв'язки інтерпретуються відповідно до їх конкретної функціональної реалізації, прагматики різножанрової типології тексту, лінгводидактичних маркерів, також механізму взаємодії у дискурсі лінгвістичних і екстралінгвістичних компонентів. Когерентність трактується переважно з функціонально-прагматичних позицій" [5: 194].

З огляду на викладене і враховуючи вищезгадані думки і позиції щодо розуміння когезії, а також на основі аналізу численних англомовних різножанрових текстових фрагментів, К. Кусько визначила це поняття так:

"Когезія – 1) особлива організація мовних форм, процес єднання мовних засобів на фонетичному, семантичному, лексичному, граматичному, синтаксичному, структурному мовних рівнях, горизонтальному і вертикальному контекстах; 2) мовне джерело творення когерентності тексту як його якісної ознаки; 3) мовний потенціал, який мовець використовує для подання інформації про світ, згідно зі своїми знаннями, досвідом, а також певними соціо- та психологічними особливостями" [5: 195].

Когезія як формально-граматична зв'язність дискурсу визначається різними типами мовних відношень між реченнями, що складають текст чи висловлюваннями в дискурсі. Найпопулярнішою у лінгводискурсознавстві є класифікація засобів когезії, запропонована М. Холлідеєм і Р. Гасаном [6]. Дослідники виокремлюють **п'ять видів когезійних зв'язків: референцію, субституцію, еліпсис, кон'юнкцію (сполучення) і лексичну когезію**. Проте, на думку вчених, зокрема І. Б. Хлебнікової, "між даними категоріями немає непохитних меж" [7: 54].

Референцією називають заміну у зв'язному відрізку тексту назви, властивості чи дії певними детермінантами, до яких належать: займенники (особові, вказівні, присвійні), слова з кількісним чи якісним значеннями. І заміник, і замінений елемент мають спільний референт дійсності – предмет, властивість чи дію, про яку мовиться в тексті, при чому корелюються однорідні елементи (Er – Andreas). Референція – це найпростіший і найбільш поширений засіб когезії, характерний для будь-якого типу тексту.

Вітчизняні лінгвісти, зокрема І. Кочан характеризує референцію як *ланцюжковий зв'язок*, засобами якого є смислові повтори елементів попереднього речення, використання синонімів до цих елементів, вказівно-замінних слів [8]. Що стосується літератури модернізму, то письменники звертаються до такого прийому досить часто:

"Der zweite Schuß traf mich innerhalb der Hüfte. Er war schwer, er hat es verschuldet, daß ich noch heute ein wenig hinke" [9: 89] – *"Другий постріл влучив мені в стегно. Він був важким, він спричинив те, що я ще й сьогодні трохи кульгаю"*.

Субституція відрізняється від референції головним чином тим, що передбачає заміну цілих груп слів і речень, а не тільки окремих позначень. Так, у наступному прикладі попереднє речення вказує на все наступне речення, служачи одночасно його заміною:

"Darüber, wie ich eingefangen wurde, bin ich auf fremde Berichte angewiesen. Eine Jagdexpedition der Firma Hagenbeck ... lag im Ufergebüsch auf dem Anstand, als ich am Abend inmitten eines Rudels zur Tränke lief. Man schoß; ich war der einzige, der getroffen wurde" [9: 89] – *"Про те, як мене внімали, я дізнався з чужих вуст. Мисливська експедиція фірми "Гагенбек" ... лежала у берегових заростях напготові, коли я ввечері разом зі стадом біг до водопою. Вистрелили; я був єдиний, у кого влучили"*.

Субституція (за І. Кочан, паралельний зв'язок) використовується для співвідносного поєднання речень, тобто те, що було сказано узагальнено – конкретизується або навпаки. На відміну від референції, один елемент, що замінює інший, належить до іншого класу чи рівня. Заміна дієслівних груп здійснюється за рахунок модальних чи допоміжних дієслів, у нашому випадку – за допомогою неозначеноособового займенника *man*.

Еліпсис, як і субституція, характерний, передусім, для діалогу, але відрізняється від субституції тим, що являє собою найбільш поширене і типове явище для розмовної мови. Еліпсис служить власне засобом зв'язності, оскільки різні елементи попередніх речень чи цілі речення, зміст яких відображається у попередньому елементі і витікає з попереднього контексту, можуть упускатися.

А. Мамалига називає такий тип зв'язності *корелятивним зв'язком*. За ним "корелятивний зв'язок спостерігається у тих випадках, коли друге речення під впливом дії, компресії першого неповне (його кваліфікують як відокремлений зворот, відокремлене речення, парцельована частина)" [10], наприклад:

"...wer wußte, wohin man ihn verstecken würde, wenn er an seine Existenz erinnern wollte und damit auch daran, daß er, genau genommen, nur ein Hindernis auf dem Wege zu den Ställen war."

Ein kleines Hindernis allerdings, ein immer kleiner werdendes Hindernis" [9: 135] – *"...хто знає, куди його засунули б, коли б він захотів нагадати про своє існування, а цим самим і про те, що він, власне кажучи, був тільки перешкодою на дорозі до стаєнь. Звісно, перешкодою незначною. Перешкодою все меншою"*.

Як бачимо з прикладу, два логічно зв'язані поняття Ф. Кафка відокремив не лише крапкою, але й абзацом, чим зумів ще стилістично яскравіше підкреслити незначущість Голодаря.

Кон'юнкція (сполучення, інтегративний зв'язок) є досить поширеною і об'ємною з точки зору кількості лексичних одиниць і різноманітності виражених ними лексичних відношень. Суть її полягає в тому, що речення стають тематично співвіднесеними. Засобами зв'язку є сполучники (*і тому; а тому; і все ж*), сполучні слова і вирази (*незважаючи на*), а також цілі речення (*Ich teine* тощо). Вони пов'язують речення у системні об'єднання.

"Es wird für die Akademie nichts wesentlich Neues beibringen..., was man von mir verlangt hat und was ich beim besten Willen nicht sagen kann – **immerhin**, es soll die Richtlinie zeigen, auf welcher ein gewesener Affe in die Menschenwelt eingedrungen ist und sich dort festgesetzt hat" [9: 89] – "Для академії нічого суттєво нового не повідомить те, що від мене вимагали, і що я при найбільшому бажанні сказати не можу, – і все ж, це може продемонструвати тактику, завдяки якій мавпяча істота проникла у людський світ і там утвердилася".

Ці конектори можуть бути не тільки зв'язною ланкою між реченнями, але й починати абзац чи надфразу єдність з новою мікротемою.

Українські лінгвісти виділяють ще й *тематичний* зв'язок. Це зв'язок між елементами змісту і цілісним змістом кількох речень:

"Nun macht aber Ordnung", sagte der Aufseher, und man begrub den Hungerkünstler samt dem Stroh" [9: 136]. – "Тепер зробіть порядок", – сказав наглядач і Голодомайстра поховали разом з соломою".

Характерним є те, що зв'язок між двома реченнями набуває сенсу тільки в певному контексті. Варто зазначити, що для Ф. Кафки такий прийом мало притаманний. Наведений приклад один із небагатьох, що їх вдалося віднайти у його спадщині.

Когезія, або зв'язність тексту здійснюється за допомогою низки структурних і лексико семантичних засобів, які є у кожному тексті у найрізноманітніших комбінаціях. І. Кочан розрізняє зв'язність *лінійну* (або послідовну) та *вертикальну* (або ланцюжкову). "Зв'язність лінійного типу – це безпосередній зв'язок окремих частин тексту (лексичний і граматичний). Вертикальна зв'язність полягає в тому, що окремі частини тексту пов'язані не безпосередньо одна з одною, а пучкоподібно – через тему, заголовок, власні назви та ін." [8: 34].

Для позначення смислового поєднання окремих лексичних одиниць у реченні та речень між собою частіше використовують термін "зв'язність". "Поняття когезії застосовують здебільшого тоді, коли мова йде про особливі види зв'язку, що забезпечують континуум, тобто логічну послідовність (темпоральну або просторову), взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій і подій" [8: 35].

"Відмінною рисою когезійних відносин є те, що вся різноманітність людського досвіду, знання людини, її "картини світу" виступають у вигляді динамічного процесу поєднання мовних форм і концептуального значення. Важливою особливістю когезійних зв'язків є їхня здатність виражати прототипні конструкції, об'єднувати різні концепти в єдине ціле і позначати нові реалії за вже наявними прототипними характеристиками", – аналізує К. Кусько [5: 196].

Висновки. В умовах тексту когезія реалізується сукупною дією низки засобів, що тісно пов'язуються, "підтримуючи" один одного. Набір цих засобів у кожному окремому випадку є відкритим, вільним, що дає змогу зробити висновок про принципову неможливість виділення абсолютних ознак когезії, тим більше, що вони не задаються комунікативною інтенцією мовця, а виявляються у ході породження думки.

Що стосується епохи модернізму, то можна з певністю сказати, що для побудови когерентної дискурсної картини автор використовує всі охарактеризовані вище засоби когезійного зв'язку. Незважаючи на упереджений підхід з боку дослідників до прийому потоку свідомості як до явища, що важко піддається дослідженню з точки зору зв'язності, і референція, і субституція і кон'юнкція досить широко застосовуються у кожному з проаналізованих творів. Особливої уваги заслуговує еліпсис. Це специфічне явище у модернізмі характерне не стільки для діалогічного мовлення, що спостерігається у класичній літературі, стільки для невластивого прямого мовлення та внутрішнього монологу, для відображення так характерного для всіх течій модернізму внутрішнього хаосу. Еліпсис як незавершеність локального характеру сприяє континууму тексту загалом, побудові адекватного глобального дискурсу у свідомості реципієнта.

Якщо говорити про тематичний зв'язок, то з цієї точки зору твори Кафки суперечливі. З одного боку у них закладена основна думка, цілком відмінна від абсурдного змісту його новел, маркери якої знаходяться в тексті. Проте вони стають помітними не у зв'язній побудові тексту (когезії), а у дискурсному його сприйнятті (когерентності). Саме тому відшукати приклади тематичної зв'язності у спадщині Кафки доволі складно.

Явище *лексичної когезії* має місце тоді, коли зв'язність тексту досягається за допомогою повторів лексичних одиниць і їх чергування у різних формах за рахунок слів і словосполучень, що входять до однієї тематичної сфери, а також шляхом розгортання синонімічних та інших видів відношень. Реалізація лексичної когезії у модернізмі потребує окремого розгляду.

Перспективою подальших досліджень зв'язності у модернізмі є когерентність, що являє собою вищий рівень зв'язності на рівні тексту та глобальна когерентність на рівні співвіднесення тексту з реальною дійсністю. Дослідження тексту з точки зору когезії є відправною точкою до побудови адекватної дискурсної картини модерністського тексту загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : В. Ц. "Академія", 2007. – Т. 2. – Енциклопедія ерудита. – 624 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbvv.gov.ua.
3. Москальская О. И. Грамматика текста / И. О. Москальская. – М. : Наука, 1981. – С. 17–20, 38–129.
4. Галперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [изд. 2-е]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
5. Дискурс іноземномовної комунікації : [колективна монографія]. – Львів : Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2001. – 495 с.
6. Halliday M., Hasan R. Cohesion in English / M. Halliday., R. Hasan. – London, 1976. – 374 p.
7. Хлебникова И. Б. К проблеме средств связи между предложениями в тексте (на материале английского языка) / И. Б. Хлебникова. – М. : Наука, 1998. – С. 23–56.
8. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : [навч. посіб.] / І. М. Кочан. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
9. Kafka F. Das Urteil und andere Erzählungen : Fischer Tagebuch / Franz Kafka. – Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1982. – 138 S.
10. Мамалига А. І. Структура публіцистичного тексту / Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. // Нариси про текст : Теоретичні питання комунікації тексту . – К., 1998. – 103 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Сас В. З. Средства когезии в модернизме на примере малой прозы Ф. Кафки.

В статье рассмотрено понятие связности художественного текста на примере малых прозаических произведений литературы модернизма. Определение понятия когезии, классификация когезионных средств и подробный анализ малой прозы Ф. Кафки с точки зрения средств когезии дает возможность проследить концепцию обращения авторов модернизма к конкретным средствам когезии и их приоритеты.

Sas V. S. Cohesion Means in Modernism on the Example of the F. Kafka' Small Prose.

The article deals with the notion of fiction text cohesion on the example of the modernism small prose works of literature. The cohesion notion determination, the cohesion means categorization and the F. Kafka' small prose detailed analysis from the cohesion means point of view offer a possibility to examine a conception of the recourse to the concrete cohesion means by the modernism authors and their priorities.